

Abideleriyle Kitabeleriyle Doğu Rodoplar'da Aleviler Bektaşiler

Katerina Venedikova*

Bu bildiri içinde Aleviler Bektaşiler oturan ya da oturmuş olan 30 kadar mesk n yerde bulunan yazıtlar ve türbeler hakkında kısaca bilgiler sunulacak. Amaç, abidelerin içeriğini ve biçimini analiz ederken incelenen mesk n yerlerde Alevi Bektaşilerin bulunup bulunmadığını tanımlamak.

Yazar, Doğu Rodoplar'da yüzden fazla mesk n yerde inşa ve mezar kitabeleri toplayıp yazıtların içeriğini ve abidelerin biçimini incelemiştir.

Bazı kitabeler, tarikatın büyüklerine, evliya, pir, sultan, řah, Kutb' l Arifin unvanlı zatlara ithaf edilmiştir. Bu gibi unvanlar en çok Haskovo Teketo (Tekke) köyünde Osman Baba'nın 883 – 1478/1479 tarihli Türk dilli mezar kitabesinde anılır. Ben de neşrettiğim 15 satırlı bu yazıtta řu yüksek rütbelere rastlarım: řah-ı iklimi, ker met menba'ı, 'Ořm n Baba, Cümle p r n-ı tarikiň şahı hem sultanıdır, evliy lar, řah-ı kutb' l 'arifin, Seyyid . Ayrıca da tarikatla ilgili bazı tabirler kullanılmıştır: Ker m ti, el alanlar, tarik, bahr-ı ker met, mahzen-i sırr-ı Hud , h nkah dergehiinde 'aşkla can başla, dergehiinde, 'abd-ı  l (Венедикова 2017, 330-354). Mezar yazıtında evliyanın adı 'ayın ve ře harfleriyle, 'Ořm n diye yazılıdır.

Gene Haskovo şehri yakınında olan Teketo köyünde yedi duvarlı sağlam bir türbe var. Kapısı üstünde yayımladığım 1507/ 1508 tarihli Arapça bir inşa kitabesi var. Bu yazıtta ad elif ve tı harfleriyle, O/Atman diye yazılmıştır ve řu unvanları okuyabiliriz: Sult n bin Sult n, H s m şah, O/Atman Baba. Kaddes Allahu ruhahu Arapça tabirine de rastlarız (Венедикова: 2006, 86-93).

Otman Baba'nın türbesinin yakınında küçük bir türbe vardır. İçindeki mezarda baş taşı 1193 – 1779/ 1780 tarihli olup yedi dilimli talıdır. Kitabede merhumun adı anılmayıp tac sözcüğü ve ol şah-ı aşk tabirine rastlarız. (Son defa türbe'yi 31 temmuz 2003'te ziyaret ettim.)

Momçilgrad bölgesinde Postnik –Tekke (Ahad Baba) köyünde   yazıtı olan bir maden bayrak üzerinde ise Alevilikle Bektaşilikle ilgili bazı kavramlar ve rütbeler

* Doç. Dr., Bulgaristan Bilimler Akademisi, Tarih Araştırmaları Enstitüsü; şumnu  niversitesi, Türk Filolojisi Bölümü, şumnu/BULGARİSTAN, kvenedikova@abv.bg

görülebilir. Kitabelerin birinde: “Astane-i Kızıl Deli Sultan vakf-ı Pehlivan Alidir.” diye okuyoruz. Bayrağın tacında ise örgülenmiş maden harflerle “Allah, Muhammed, Ali” adları yazılmıştır (Венедикова, 2009: 387-399).

Başka yazıtlar mürşitlerin, yani babaların, dedelerin, şeyhlerin şerefinedir. Baba unvanı şimdilik Doğu Rodoplardaki kitabelerde en erken Osman Baba'nın 1478/1479 tarihli mezar kitabesinde anılır. Yazıtta ad ayın ve se harfleriyle gösterilmiştir (Венедикова: 2017, 49-50). Azizin halifelerinden biri olan Küçük (Gö`çek, Kökçek) Abdal tarafından yazılmış olan Velayetname'-i Otman Baba'da vefatının tam tarihi 8 Receb 883 / 5 Ekim 1478, pazartesi günü. (Koca 2002, 261; OBV 2007, 269). Yukarıda tasvir ettiğim Teketo köyündeki yedi duvarlı türbenin 1507/ 1508'li inşa kitabesinde Otman'ın “Baba” unvanı da yazılmıştır.

Daha eski adı Elmalı cemaat olan, sonra Mandacılar, bugünkü Bivoljane köyü yakınında Elmalı Baba'nın türbesi ve tekkesi ve Fatma'nın türbesi bulunuyor. Yanlarındaki en eski mezar abidesi 13 Muharrem 1030 / 7 Aralık 1620 tarihli Elmalı Baba'nın Ekber Baba adlı oğluna aittir. Yakın zamana kadar ben oğlunun adı Ekber ya da Ageh olduğunu düşünüyordum (Венедикова 2017: 81-83). Halbuki bahar 2017'de yayımlanmış olan Nurullah Koltaş'ın bir makalesinde Elmalı Baba'ya ait Arap harfli bir vesikanın fotoğrafı, Türkçe ve İngilizce tercümesi ve yorumu verilmiştir. Belge 7 Safer 987 / 5 Nisan 1579'da yazılmıştır. Metinde “Dimetoka nahiyesinde Cemaat-ı Elmalu`da Elmalu Baba zaviyesinde tekye nişin olan Ekber Baba oğlu Elmalu Baba...” diye anılıyor. Buna göre herhalde Elmalı Baba'nın oğlunun adı da Ekber'dir. Belgede Elmalı Baba ol zaviyenin şeyhi olarak gösterilir (Koltaş, 2017: 17-18; Венедикова 2019: 102-110). Gene Elmalı Baba türbesi yakınında Mustafa Dede'nin 1205 / 1790-1791 tarihli mezar kitabesini buluyoruz. Yazıtta Elmalı Baba'nın Demir Hanlı olduğu anlatılıyor. Dördüncü satırda ise “Bu tarik-i usar-i Bektaşî”, yani “Bu taruk-i sülale-i Bektaşî” diye anılıyor. Aynı yazıtta bir tarihin ebced hesabına göre Elmalı Baba'nın ölüm yılı H. 992 - M. 1584/1585'tir. (Венедикова 2017: 81-82, 125-128) Aynı yerde tarihsiz Şaban Hoca'nın mermer mezar sütunu herhalde XVIII. yüzyılın ikinci yarısına düşer. Elmalı Baba ve Fatma'nın türbeleri yanında ve yakın korucukta yazıtlarda iki baba buluyoruz. Biri Elmalı, diğeri ise oğlu Ekber Baba'dır. Dedeler ise üçtür: yukarıda belirttiğimiz Mustafa Dede, Seyyid Şeyh Osman Dede (vefatı 1813/1814) ve esseyid Selman Dede 1824/1825'te gömülüdür. Şeyh unvanı, 1790/1791 tarihli yazıtta Elmalı Baba, 1808/1809'da ölen bir Şeyh ve 1813/1814'te Seyyid Şeyh Osman Dede hakkında kullanılmıştır. Bu yerde vefat eden “Seyyid Derviş”lerin

sayısı altıdır. Başka biri Derviş Kahraman Ali bin Musa'dır. Dervişlerin beşi 1811/1812 ile 1816/1817 yılları arasında gömülüdür, ikisinin yazıtları tarihsiz kalıp XIX. asrın birinci yarısına aittir (Venedikova 2010: 105-116).

Kırcali şehri yakınında Çiflik (Çiftlik) köyünde mezarlıkta 1947'de artık örtülü olan dört duvarlı küçük bir türbede Eş Şeyh İbrahim'in 1661/1662 tarihli 8 dilimli taçlı mermer mezar sütunu bulunuyor. Yerli ahalden rahmetli Kazim Muharremov'un bana anlattığına göre Çiflik (Bulgarca adı Çiflik) köyünde Aleviler Bektaşidir (Венедикова 2001: 60-70, 77).

Daha bir Baba, Dalı Ali Baba, Kırcali'nin yeni başında olan Broş (Tekke) köyünün mezarlığındaki yeni binası olan türbede yatıyor. 12 dilimli taçlı mezar sütunu 1213-1798/1799 yılı tarihlidir. Aynı mezarlıkta 12 dilimli taçlı Dede Abdış bin Hasan Derviş'in 1230 – 1814/1815 tarihli mezar levhası duruyor. Göğsünde teslim taşı var. Aynı yerde 18 dilimli 1262 – 1845/1846 tarihli Süleyman bin İbrahim'in mezar taşı dilimlerin sayısıyla dikkatimizi çekiyor. Mahmud...bin Halil'in 1279 – 1862/1863 tarihli abidesinin göğsünde teslim taşı var. İbîş ibn-i Dede ise 1333 – 1914/1915'te gömülüdür. (Венедикова 2010: 5-70)

Üç şeyhin adları, XVIII. asır tarihli, birinin anıtı 7 dilimli taçlı, üç antropomorf mermer mezar sütunu üzerinde Bubino (Yunus Viran) köyündeki bir türbede okunabilir. 1149–1736/1737 tarihli bir mermer sütunda Şeyh Muhammed'in adını, ayrıca da “kutb-u alem didi tarihini” tabirini okuyoruz. Aynı yerde başka bir 1197–1782/1783 tarihli mezar sütunu Seyyid Şeyh Hasan ibn-i Mehmed Efendi'ye ithaf edilmiştir. Türbede üçüncü mezar sütunu yazıtında yalnız tarih 1166*-08.11.1752*, Çarşamba – 09.10.1753, Pazartesi ve Ali ağa adı okunur.

Stambolovo (Eller) nahiyesinde bulunan Kralevo (Kralyovo, Kavak mahle) köyünün ahali 2011 nüfus sayımına göre 184 kişidir. Köy arazisinde köyün iki kilometre kuzey doğusunda Teketa (Tekkeler) mahallinde kubbe çatılı yedi duvarlı bir bina var. Yerli ahaliye göre adı Ali Baba Tekkesi'dir, başka isimleri de Türbe, Manastırçeto (Manastırcık) ve Paraklısa. Yedi duvarlı binanın on metre batısında üzerinde iki yazıt bulunan bir kireç taşı levhası keşfedilmiştir. Şimdi Haskovo şehri Müzesinde muhafaza ediliyor. Uzunluğu 90 cm, genişliği 55 cm, kalınlığı 13 ile 21 cm arasındadır. Levhanın yukarı kısmının ortasında her yanı 9 cm olan bir oyuklu altıgen var. Altıgenin alt köşelerinin sağında ve solunda iki oyuklu yazı sahasında iki kabartma yazıt işlenmiştir. Oyuklu sahalarda içlerindeki harflerin ve sözcüklerin şekline göre çizilip oyulmuştur. Sağdaki yazıt üç satırlıdır ve metni şudur: [1] Pesela 'Ali Baba [2] Seyyid bin Seyyid [3] [1]104[.] – Anlamı:

[1] Gizli ‘Alî Baba [, 2] Seyyid oğlu Seyyid [. 3] [1]104[.] [3] - [1]104 [Hicri = 12.9.1692, Cuma günü 2.9.1693 Çarşamba günü, Miladi.]

Pe, sin, lam ve he ile yazılmış olan ‘‘pesele’’ sözcüğü İ. Parlatur, ř. Sami, C. Redhouse’un Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde bulunmuyor. Farsça sözlüklerde ‘‘päsäle’’ şeklinde görülebilir. Anlamı ‘‘gizli, saklı’’dır (ИПК 1983: 300; ИБП 2009: 174).

Sol kitabecik gene  satırlıdır. İçinde: [1] ‘Abd bin [2] Dervış [3] ‘Alî De[de.] – [2] Dervış [3] ‘Alî De[de]nin [1] oğlu ‘Abd [.] ‘Abd sözcüğünün manası kul, kle, bende; Allahın kulu; tas. Rab, Allah’tır. (Parlatur, 2012: 32). Seyrek de olsa şahıs adı olarak kullanılır. Tsarino köyünde 1841/1842 tarihli bir mezar kitabesinde ve Kazanlık şehrinde 1643/ 1644’te tarihlenen en erken mezar stnnda bu adı bulabiliriz (Венедикова 2006: 59-61, 67; Венедикова 1996: 17; Венедикова 2010: 311-315).

Lyaskovets (Pıncıcık) köyü, Stambolovo nahiyesi Haskovo bölgesindedir. Bu köy, Osman Baba’nın ekmekisi olan Ekmekçi Baba ve Demir Baba türbesiyle meşhurdur. Geende bu köyde Aleviler oturuyormuş. Bugün izlerini, muhafaza eden türbede ve içinde bir inşa ve bir mezar kitabesinin biçimi ve muhtevasında bulabiliriz. Bundan başka türbe içinde, yüksekliği insan boyu kadar olan, başka trbelerimizde o kadar büyükleri bulunmayan odundan yapılmış şamdanlar var. Dört köşeli dik açılı bir mermer levhada yazıtın 1, 3 ve 4. satırlarında iri harflerle binanın kurucusu hakkında bilgi verilmiştir. Hayır sahibine ithaf edilen metin şudur:

[1] Fātiha [.] [3] Sāhib ūl ḥayrāt vel hasenāt [4] es-seyyid Ya’kūb ibn-i Mahmūd [.] Sene 1215 [. Hicri, Miladi 1800/1801]

İkinci satırda ise küçük harflerle herhalde XVIII. yüzyılda türbe henüz açık, örtülmemiş olduğu zaman bu yerde gömülen ruhani önderlere ait malumatlar var:

[2] Sin-i Halil Ded[e] ibn-i Veysel Timur (Demir) Baba [,] Bekari – [2] Halil Dede’nin mezarı, Veysel Timur (Demir) Baba’nın oğlu, bekar /evlenmemiş [.] Bu ikinci satırda tarih yok.

Sin sözcüğünün, mezar’dan başka boy pos anlamı da olabilir (Parlatur, 2012: 1514) ... Sin ile Halil Ded[e] arasında Farsça isim tamlaması yoksa, küçük yazıtı şöyle de okuyabiliriz: [2] Sin Halil Ded[e] ibn-i Veysel Timur (Demir) Baba [,] Bekari – [2] Boybos Halil Dede, Veysel Demir Baba’nın oğlu, evlenmemiş.

Türbedeki yedi dilimli tacı olan antropomorf mermer mezar abidesinde yazıt, bir dervişin şerefinedir:

[1] Fātiha [2] Merhūm Seyyid [3] Derviş İbrāhīm [.] 1214 [1799/1800.]

Birçok mezar taşlarında adi dervişlerin adları anılır. Otman Baba türbesi avlusunun duvarında gibi.

10 Temmuz 2002'da ziyaret ettiğim Skalna Glava (Kaya Başı) köyü mezarlığında Otman Baba'nın bir taraftarının şerefine yedi dilimli taçlı bir mezar anıtı inceledim. 15 satırlı kabartma yazıt talik ve nesihle işlenmiştir. Sülüsünde bazı elemanları var. Bazı imla hataları da var:

[1] El-fātiha [2] Bu idi işte bir gāzī-i dilāver [3] Kahramānı idi işbu zamānıñ [4] Çeşm-i (Çeşm-i) felek görmemişdi böyle er [5] sadık bendesiydi Otman Babanıñ [6] A'lā Varnaya eylerdi hürmet [7] Görmemiş yok idi lutf u ihsānıñ [8] Tuynca irca'i emrini hemān [9] rāh-ı Hakka teslim eyledi cānıñ [10] Keşf-I kerāmetle gitti bekāya [11] Hudā şāz (şād) eylesün rūh-u revānıñ [12] 'Uryān gelüb 'āleme 'uryān gittidiler [13] Hasılı vefası yokdur bu cihāmıñ [14] Cıkub (Çıkub) bir er dedi cevheri tārīh [15] Makāmı firdevsdir Murād Ağanıñ [.]

Metinde bulunan cevheri tarih Murad Ağanın vefatı yılı olarak Hicri 1240* Miladi 26.8.1824*, Perşembe – 16.8.1825, Salı gösteriyor.

Kitabede merhum Murad Ağanın yaşadığı zamanın kahramanı ve Otman Baba'nın sadık bendesi olduğu, kendisine Varna'ya kadar hürmet eyledikleri, bekaya keşf-i kerametle gittiği ve makamı firdevs olduğu anlatılıyor.

Murad Ağanın cevheri tarihi şöyle sayılır:

Makāmı: kaf 100 + ye 10 = 110 (kelimedede yalnız kaf ve ye harfleri noktalıdır)

Firdevsdir: fe 80 (yalnız fe harfi noktalıdır)

Murād (sözcükte noktalı harf yok)

Ağanıñ: gayın 1000 + nun 50 = 1050 (+ kaf-ı nuni üzerinde üç nokta varsa 20 = 1070). 110 + 80 + 1050 = 1240 (ya da 110 + 80 + 1070 = 1260)

1240* Hicri, Miladi 26.8.1824*, Perşembe – 16.8.1825, Salı. Yıldızcık artık yıl, sene-i kabise gösteriyor. Ağanıñ sözcüğünde kaf-ı nuni üç noktalı ise sene Hicri 1260, Miladi 22.1.1844*, Pazartesi – 10.1.1845, Cuma olacak. (Венедикова 2019: 307-317)

Alevilikle Bektaşilikle ilgili terimler, kavramlar, deyimler hakkında da bir şey söyleyelim. Bektaşi terimi, Doğu Rodoplar'da yalnız yukarıda zikrettiğim Elmalı Baba türbesinin yanında Mustafa Dede'nin 1790/1791 yılı tarihli mezar kitabesinde yazılmıştır. Bulgaristan'da incelediğim bütün yazıtlardan yalnız Demir Baba Türbesi dehlizinin kuzey-kuzeydoğu penceresi üstünde dış duvarda 1863/1864 yılında Bektaşi neslinden bir zat imzalanmıştır. Bu iki satırlı oyuklu yazıt nesih stiliyle güzel işlenmiştir ve: “[1] Bektaşizade Hacı Salih Bey [.2] 1280 senesi[.]” der. (Venedikova 2020: 109) El alanlar tabirine yurdumuzda yalnız Osman Baba'nın 1478'li mezar yazıtında kullanılmıştır.

Yayımlanmamış bir anıt Haskovo şehrinde bir şadırvan kitabesidir. Tarihi hem rakamla, hem tarihle gösterilmiştir ve 1[2]82–27.05.1865–10.05.1866'dır. Şadırvanın biçimi ya dört taraflı menşur (prizma), ya da ters çevrilmiş dört taraflı kesik ehiram (piramit). Üzerinde kubbeye benzer bir kısmı var. Yüksekliği 83 cm, en büyük genişliği 30, alt kısmında ise 27,5 cm. Her dört tarafında ikişer satırlı birer metin var. Üçüncü tarafındaki ikinci satırda:

“Rūh-u Sıbteyn-i Resūle eyledi şādravān” diye okuyoruz. Arapça `sıbteyn` iki torun demek. Manası “Resulün iki torununun (Hasan ve Hüseyin'in) ruhuna eyledi şadırvan”.

Dördüncü tarafındaki birinci satırda ise “Tam olunca hākpā-yi Üçler rāmca kıldı du`ā.” İkincisinde ise: “Didier tarihini : Ma`i hayat-ı teşnegan. Sene 1[2]82.” diye yazılı.

İsmail Parlatur'a göre Üçler “Kutup denilen şeyh ile iki yardımcısına verilen addır” (Parlatur 2012: 1761). Son zamanlarda Bulgaristan'da Veysel Bayram'ın derlediği *Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*'nde Üçler terimi şöyle açıklanır: “... Muhammed'in sırrını bilen Tanrı'nın elçisi bir kutupla iki erden oluşan öncü erenler topluluğu. Gayb erenlerinden ilk üç kişi. Kutb'ül aktab, kutb'ül irşad ve kutb'ül arifin. Tevhid, Nübuvvet ve İmameti temsil eden Allah, Muhammed ve Ali demektir...” (ABKDS, 2015: 314)

Allah, Muhammed ve Ali adları Momçilgrad bölgesinde Postnik –Tekke (Ahad Baba) köyünde türbede üç yazıtı olan bir maden bayrak üzerinde tacında yazılı ve Krumovgrad bölgesinde Dıjdovnik köyünde Yağmur Baba türbesinde gene bir maden bayrağın tacında bulunur. (Венедикова, 2009: 387-399.)

Bazı kitabelerde Alevi Bektaşi simgelerinin (pence, teslim taşı, turna kuşu) tasvirleri de var. Doğu Rodoplar'da ilk defa olarak üzeri iki pence (iki el ayası) ile süslü bir mezar taşı dikkatimizi çeker. Bu anıt İvaylovgrad (Orta Köy) bölgesinde Gorno

Lukovo (Gorno Suvanlii, Yukarı Suvanlı) köyü yakınında bulunmuştur. Bu mezar taşının parçasında tarih kalmamış. Halbuki Doğu Rodoplar'da ve bölgede başka kitabelerle karşılaştığımız zaman herhalde XIX. asrın ikinci yarısına düşer (işabet eder). (Венедикова, 2019: 165-175) Teslim taşı Elmalı Baba türbesine yakın ve Broş köyünde mezarlıkta bazı dervişlerin XIX. yüzyıllı antropomorf mezar taşlarında göğüslerde görülebilir. Elmalı Baba türbesine yakın korucukta başı, boynu ve omuzları korunmamış 1226–1811/1812 tarihli Derviş Kahraman Ali bin Musa'nın göğsünde teslim taşı var. Broş mezarlığında Dede Abdîş bin Hasan Dervîş'in 1230–1814/1815 tarihli mezar abidesinde, Mahmud... bin Halil'in 1279 – 1862/1863 tarihli mezar anıtında taç hem on iki dilimlidir, hem de teslim taşı var (Венедикова, 2010: 17, 40, 46). Turna kuşu ise yalnız Bivoljane köyünde bir çeşmede tasvir edilmiştir (canlandırılmıştır).

Bazı antropomorf mezar abidelerinin başlarında taç denilen birer yedi dilimli, sekiz dilimli, ya da on iki dilimli başlık var. Biricik taç ise Broş köyünde bulunup on sekiz dilimlidir ve 1262–1845/1846 tarihli Süleyman bin İbrahim'in şerefinedir. Pozdneev'in yazdığına göre Nakşibendilerin tacı 18 terklidir (Позднеев, 2005: 274-276). Kadiriye tarikatında da bir yıl hizmet ettikten sonra mürit kabul edilen zat arakiye denilen başlığın üzerinde 18 dilimli gül giymiş (Венедикова, 1998: 127). Yedi dilimli taç, Duşinkovo köyünde İshak Dede'nin türbesinde Hicri 1218, Miladi 21.4.1803-11.4.1804 tarihli mezar heykelinde var. (Венедикова, 1998: 151-164). Teketo köyünde Osman Baba'nın 1478/1479 tarihli antropomorf mezar anıtı, küçük türbede de mezar anıtı yedi dilimli taçlıdır. Lyaskovets köyü türbesinde Dervîş İbrâhîm'in 1214(1799/1800) tarihli mezar kitabesi ve Skalna Glava mezarlığında Murad Ağanın taçları gene yedi terklidir. Pavel Pozdneev'e göre Bektaşilerin başlıkları en çok beş veya yedi terklidir (Позднеев, 2005: 274-276). Doğu Rodoplarda şimdiye kadar beş dilimli taç bulunamadı. İzzet Kumbaracılar'ın araştırmasında Gülşeni tarikatının kavuğu da 7 terkli, beyaz çuhadan yapılmış yeşil sarıktır (Kumbaracılar I, 31, No. 165; II, 34, No. 165). Çiflik köyünde Şeyh İbrahim'in tacı sekiz dilimlidir. Bedevi taraftarlarının başlığı 8 dilimli olup al çuhadan yapılmış yeşil suf sarıktır (Kumbaracılar I, 31, No. 160; II 33, No. 160). Belki 12 dilimli taçlar daha çok yerde bulunabilir: Broş (Tekke) köyünde 1798/1799 tarihli Dalı Ali Baba'nın mezar sütunu, 12 dilimli taçlı Dede Abdîş bin Hasan Dervîş'in 1230 – 1814/1815 tarihli mezar levhası, Mahmud ... bin Halil'in 1279 – 1862/1863 tarihli mezar anıtı 12 dilimli taçlıdır. Elmalı Baba ve Fatma türbelerinin yakınında da üç 12 terkli başlık buldum. Umumiyetle 12 sayısı ve rakamı 12 imamla ve Bektaşî tarikatına bağlanır. Halbuki İzzet

Kumbaracılar'ın verdiği bilgilere bakılırsa Rufai tarikatının başlıkları da beyaz çuhadan yapılmış kara düğmeli 12 dilimli ve kara suf sarıklıymış (Kumbaracılar I, 31, No 157; II, 33, No. 157).

Stefan Balascev ve Muharrem Aliosman'la ziyaret ettiğimiz Kırçali nahiyesi Zvinitsa (Boğacıklı) köyünün yeni mezarlığında ve köyün yakınında Domuz dere denilen mezarlıkta da 12 dilimli taşlar var. M. Aliosmanov'un bana 31.12.2015'da gönderdiği fotoğraflara ve bilgilere göre Bivolyane'nin Saz Köy mahallesine yakın, şerefli sayılan İsmel Baba'nın açık mezarı bulunur. Mezar taşı 12 dilimli taştır. Kitabesi 1264–1847/1848 tarihlidir ve Esseyid Hafrizli(?) İsmail Dede'nin adı okunur. Yerli ahaliye göre gömülü, tekkenin gurucusu (korucusu) imiş (Венедикова, 2019: 99-103, 111-112). Metni şudur:

[1] El-fatıha [2] Elmalı Babalı Demur Han [3] Esseyid Hafrizli (Hurfetli?) İsmail [4] Dede bin Bedr [5] Sene 1264 [09.12.1847, Perşembe – 27. 11.1848, Çarşamba]

Momçilgrad Raven köyünün Bayramlar mahallesinde Taşarlı Baba'nın mezarı bulunur. Baş taşında yazıt yok, halbuki başlık 13 dilimlidir.

Cebel (Şeh/Şeyh Cumaya) şehrinin batısında Dermendere'nin sol kenarında Bekir ve Nauman Şeyhlerin türbesi bulunuyor. İkisinden kitabe filan kalmamıştır. Bina da çoktandır definciler tarafından yağma edilmiştir. Türbenin yakınında mezarlıkta mezar kitabelerinin 13'ü XIX. asırdan, kalamı 15 örnek XX. yüzyıldandır. 1252 (1836/1837) yılı tarihli en erken mezar kitabesi belki Şeyh Bekir'in oğluna ithaf edilmiştir:" [3] Merhum el-Hac Hasan [4] bin el-Hac Bekir" diye yazılı. Cebel'deki cami, iki kitabeye göre Gümölcine'nin o zamanki ayanı Tokatçikli Süleyman Ağa tarafından 1218 ve 1219 Hicri senelerinde, Miladi 1803/1804 ve 1804/1805 yıllarında yaptırılmıştır. Süleyman Ağa, Krumovgrad nahiyesinde Tokatçik (Tokaçka) köyünde doğdu (Венедикова, 1991: 209-211).

Brezen (Halaç) ile Borovitsa (Çam Dere) yolunun sol tarafında Bairtsi ile Bosilkovo mahallelerinin mezarlığı bulunuyor. Mezarlıkta büyükçe bir açık "tülbe" var. Mezarın 4x5 metre büyüklüğünde taş duvarı yıkılmıştır. Kimin adına olduğu bilinmiyor. Bu yerde oldukça çok işlenmemiş mezar taşı vardır. Bunlardan başka 27.05.1988'de 18 yazıtlı kitabe okudum. En erken antropomorf mermer sütunu 1171/15.09.1757–04.09.1758 yılı tarihlidir ve Yusuf adında birinin şerefinedir. İkincisi 1215/ 25.05.1800 – 14.05.1801 tarihlidir ve bir "Molla"ya ithaf edilmiştir. On tane yazıt XIX asırdandır, bunların sekizi 1253/ 07.04.1837-27.03.1838 veba

yılındandır. Altı tane mezar levhaları XX. yüzyıldandır, 1337/ 1917'den 1952'ye kadar.

Boyno (İsmailler) köyünü 23 Mayıs 1988'de ziyaret ettim. Mezarlık açık türbenin yanında, köyün içindedir. Orada kutsal sayılan örtülmemiş bir mezar vardı. Açık mezar, takriben bir metre yüksekliğinde, yanları 3 metre genişliğinde kare şeklinde bir duvarla çevrilmiştir. Mezarın şekli toprakla yapılmıştır. Baş ucunda ve ayaklar ucunda birer işlenmemiş yazıtsız taş var. Mezarda İsmail adında köyün kurucusu gömülüymüş. Mezarda kiraz ağacı yetişiyor. Boyno'lu Marin Hristov, dedesinden öğrenmiş olduğu rivayeti bana anlattı. Türbenin duvarla çevrilmiş alanda bir şişe, içinde ise diz çökmüş (diz çökükçe / çökerek duran), sakalcığına tutulan bir dedenin figürçüğü varmış. Şişe içinde esans, kolonya suyu varmış. Dini bayramlarda ve törenlerde toplandıkları zaman serpişiyorlarmış, sonra şişe gizli, esrarlı yolla kendiliğinden dolduruluyormuş. Şükrü Tahirov'un sözlerine göre bu mezarda geceleyin mumlar yakıyorlarmış. Mezarlıkta 11 mermer antropomorf yazıtlı mezar levhaları vardı. En erken olanı Hicri [4] 1200, Miladi 4.11.1785 – 24.11.1786, en geç olanı H. [5] 1297, M. 15.12.1879 – 04.12.1880.

Dolno Prahovo (Toz-e zir) ile Gorno Prahovo arasında Cami'nin yakınında Müderris Mustafa Efendi ibn-i Yusuf'un dört duvarlı örtülü türbesi bulunur. İçindeki mezar taşı 1262–30.12.1845–19.12.1846 tarihlidir (Venedikova, 2005: 275-282).

05.09.2005'te ziyaret ettiğim Postnik-Devintsi köyünün yukarısında bir bayırcıkta Zeki Baba'nın kiremitle örtülü türbesi bulunur. Zeki Baba bir kız imiş. Türbenin içinde mezarda baş taşında yazıt yok. Yalnız herhalde yıl gösteren 1211 (1796/ 1797) rakamları okunur.

Haskovo'ya yakın Şiroka Polyana'da (Alan Mahle) 620 kişi oturuyor. 1956-1958'de buraya Çomakovo'dan (Kışla) 14 aile Bektaşi gelmiştir. 26.04.2009'da türbeleri araştırdım. İki türbede de mezar anıtları odundan yapıldır ve 7 dilimli taçları vardır. Halbuki merkezde bulunan türbe kapısının sağında Latin harfleriyle yazılmış olan metin, Çorlu'dan satın alınmış cam altında olan Arap harfli bir yazıdan alınmıştır.

27.04.2009'da ziyaret ettiğim Zvinitsa'nın (Boğacıklı) 1-kilometre Batı - Güney Batısında Kaz Dere mahallinde Mayıs ayının ikinci haftasında maye yapılan bir yerde Gazi Baba'nın açık mezarı bulunur. Halbuki mezar sütunu “[1] Seyyid Monla Osman [2] ibni-l Hacı 'İsa (ya da Ömer?)”in şerefinedir ve [3] 1199*-14.11.1784*, Pazar – 4.11.1785, Cuma, tarihlidir.

Araştırılan meskûn yerlerin çoğunda ve yakınlarında açık ve örtülü türbeler bulunur. Umumiyetle Doğu Rodoplarda evliyalar ve ileri gelen, saygın ve kutsal sayılan zatlar şerefine yapılan türbeler örtülü, kapalı ve açıktır. Çatısı olan örtülü türbeler sekiz, yedi, altı ve dört duvarlıdır. Yedi duvarlı türbeler ve bir sekiz duvarlı türbe daha erken kurulmuştur. Haskovo şehri yakınında Tekke (Teketo) köyünde yedi duvarlı Otman Baba türbesi, kitabesine göre, Hicri 913*, Miladi 1507/1508* senesinde inşa edilmiştir (Венедикова, 2006: 86-93). Harmanlı bölgesinde Bogomil köyündeki Hızır Baba türbesi sekiz duvarlı olup kapısının üstünde 1540/1541 tarihli bir kitabe var (Balkanlı 1986: 66; Миков, 1999: 113-115; Венедикова, 2017: 56-57). Krалеvo (Kavak Mahle) köyü yakınında bulunan Ali Baba türbesi de yedi duvarlı olup yapı kitabesi Hicri [1]104, Miladi [1]692 / [1]693 tarihlidir. Gorna Krepost köyünde Hızır Baba türbesi 8 duvarlı olup ancak 1939'da örtülmüştür, o zaman da dış duvarında ilk defa yazıt yazılmıştır. Dört duvarlı türbelerin binalarının çoğu geç, XIX – XX. yüzyılda yapılmıştır. Bunlardan Postnik-Tekke (Ahad Baba) ve Bivoljane'de (Elmalı Cemaat, Mandacılar'da) Fatma ve Elmalı Baba türbelerinin inşa kitabeleri yok. Elmalı Baba tekkesi yöresinde en erken olan antropomorf mezar sütunu yazıtı Elmalı Baba oğluna Ekber Baba'ya ait olup 07.12. 1620 tarihlidir. Kırçali şehri yakınındaki Çiflik (Çiflik) köyünde Şeyh İbrahim'in türbesi 1947 yılından önce örtülmüştür. İçindeki 1661/1662 tarihli şeyhin antropomorf bikonik mermer sütununun tacı sekiz dilimlidir. Daha geç kutsal mezar yanında mezarlık ve cami kurulmuştur (Венедикова 2001, 62-78). Krumovgrad'da Dıjdovnik köyünde Yağmur Baba türbesi ve Kırçali nahiyesi Bolyartsı köyünde Saran Baba türbesinin yapı kitabeleri yoktur. Halbuki Stambolovo nahiyesi Lyaskovets (Pıncıcık) köyündeki Ekmekçi Baba, baska adla Timur Baba türbesinde tarihleri olan hem dört satırlı bir inşa kitabesi (1800/1801), hem de gene dört satırlı bir mezar anıtı (1799/1800) korunmuştur. 25.04.2009'da ziyaret ettiğim, içinde Babailer oturan Golemantsi (Bey köyü)'de oldukça yeni binaları olan iki türbe vardı – biri Alevi Aşağı mahallede, Dolno Golemantsi'de, ikincisi Gorno Golemantsi'de Sünni mahallede. Bu köyde korunan en erken mezar kitabeleri Malkoçoğulları hanedanına aittir. Bir antropomorf mermer sütunu üzerine: “[1] Fâtiha [. 2] Ġâzi Malkoc zâde [3] Hüseyñ Biy rûh[ui]çün [. 4] Sene 1104 [.]” diye okuyoruz. Bu en erken 1692/1693 tarihli mezar yazıtından başka bazı yeniçeri ortalarına ait böklü antropomorf mermer sütunu “Sene 1154” (1741/1742) tarihli olup yerli ahaliye göre bir Malkoçoğluna aittir. Maalesef adı korunmamıştır.

Araştırmış olduğum çatısı olan, binaları oldukça geç inşa edilen daha birçok türbe var. Duşinkovo (Can Başlı) köyünde İshak Dede türbesi, mezar kitabesi 1803/1804 tarihlidir, etraflarında büyük mezarlıkta ise en erken yazıtlar XVIII. asra aittir. Krumovgrad Dıjdovnik köyünde Yağmur Baba türbesi ve Krumovgrad'da Seyyid Baba (Seyyid Mehmed Ağa) türbesi (Venedikova 2011, 30-40), Bubino'da (Yunus Viran) iki türbe, Raven'de (Yeni Cumaya) – Nalbant Baba ve İbrahim Baba türbesi, Baştino'da (Hasan Babalar) - Hasan Baba türbesi (Venedikova, 2015: 62-85), Byal Kladenets – Ak Pınar'da, Şiroka Polyana'da, Zvinarka'da türbeler...Kırcalı bölgesinde çoğu geç inşa edilen dört duvarlı türbelerden farklı olarak Kırcalı şehri caminin avlusunda son iki-üç yıl kurulmuş olan yeni türbe altı duvarlıdır. Bundan önce aynı yerde adı bilinmeyen bir zatın kutsal mezarı bulunuyordu.

Ziyaret ettiğim zaman henüz açık olan türbeler ise Boyno (İsmailler) mezarlığında, Bodiltsi (Hamzaollar - Hamzaoğulları) ve Bosilkovo mahallelerinin mezarlığında, son zamanlarda örtülen Dambalı'da Balım Sultan, Momçilgrad yöresinde Büyük Yaran ve Küçük Yaran. 3.5.1982'da ziyaretimde Zvezdelina'da (Kaya Altı Sürmenler) istasyon yanında mavi gözlü sarışın kadın olan Nazar Baba'nın türbesi açıldı, son zamanlarda örtmüşler, etrafında mezarlıkta 1938 Miladi ve 1383 Hicri – Miladi 1963/1964'lü Arap harfli mezar taşları vardı. İki aile istisna olarak bütün ahali kızılbaşlı. Yakında Haşim bin Ca'fer'in taşı da bulundu, 1312 (1894/1895) tarihli. Şiroko Pole (Hisar Sürmenler) köyünün yukarısında da türbe ve eski mezarlık var; Visoka Polyana – Yaylacık'ta da bir türbe var. Kutsal sayılan mezarlar Bivolyane'nin Saz Köy mahallesine yakın şerefli sayılan İsmel Baba'nın açık mezarı, Skalna Glava (Kaya Başlı Yağmurlar)'da Murad Ağanın mezarı, Prileptsi'de Hat Dede mezarı, Zvinitsa'da (Boğacıklar) ve daha birçok yerde şerefli mezarlar var.

Bu bildiriye Doğu Rodoplar'da 1979 yılından beri bugüne kadar topladığım oldukça büyük malzemenin incelenmesinden Alevilik Bektaşilikle ilgili bazı sonuçları sunuyorum. Önceden yazıtlar yerlerinde fotoğraflanıp tasvir edilmiştir. Latin transkripsyonları, tercümeleri ve çok taraflı (dil, paleografya, coğrafya, tarih) yorumları yapılmıştır. Başka kaynaklarla mukayese edilmiştir. Yerli ahaliden toplanmış olan bilgiler, bölgeye ait belgeler, velayetnameler ve incelemeler göz önünde bulundurulmuştur. Netice olarak da kitabelerin, abidelerin içeriğinde ve biçiminde Alevilik Bektaşilik belirtileri gösterilir.

Kaynaklar

Венедикова 1991: Катерина Венедикова. Эпиграфски паметници в Родопите от османско време. – Помощни исторически дисциплини т. 5. София, 1991. БАН. Институт по история. Сектор „Помощни исторически дисциплини“. Издателство на БАН. Стр. 198-225. С резюме на руски и немски език: Родопские эпиграфические памятники османского времени. – Вспомогательные исторические дисциплины, т. 5. Издательство Болгарской Академии Наук. София, 1991. Стр. 198-225. Epigraphische Denkmäler aus Osmanischer Zeit in den Rhodopen. – Helfshistorische Fachrichtungen. Т. 5. Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften. Sofia, 1991. S. 198-225. ISBN 954-430-075-9.

Венедикова 1996: Катерина Венедикова. Синовеите на Абдуллах – Български фолклор, год. XXII, кн. 3-4. София 1996. Ислям и народни традиции. БАН. Институт за фолклор. Съст. на бр. Л. Миков и Г. Лозанова, стр. 4-20. С резюме на английски език The Sons of Abdullah. – Bulgarian Folklore. Year XXII, 1996. No 3-4. Sofia. (Islam and Folk Traditions. Composed by L. Mikov, G. Lozanova. Published by the Institute of Folklore at the Bulgarian Academy of Sciences). ISBN 0323-9861

Венедикова 1998: К. Венедикова. Един късен печат на шейх от ордена “Кадирие” – Нумизматика и сфрагистика V 1. София. 1998. 125-131 стр. Издателство Агато. Броят се посвещава на кончината на проф. Иван Венедиков. С резюме на немски език: Ein spätes Siegel eines Scheichs fom Kadiri Orden. – Numismatica et Sphraguistica, V, 1, 1998. Sofia. Editeur “Agato”. S. 125-131.

Венедикова 1998а: Катерина Венедикова. Село Душинково (Джанбашлъ), Джебелско. Тюрбе (гробница) на Исхак Деде (Дядо Исхак) с надгробен надпис от 1218 г. X. (23.IV.1803 – 11.IV.1804 г.сл Хр.) – Родопика, год. I, 1998, кн.1, Смолян, стр. 151-164. С резюме на английски език: The Village of Dushinkovo, Djebel Region. The Tomb of Ishak Dede. Sepulcral Inscription. 1218 (23.IV.1803 – 11.IV.1804). Rhodopica I, 1998/1, Smolyan, p. 151-164. ISSN 1311-2074.

Венедикова 2001: Катерина Венедикова. Ислямът в района на с. Чифлик в Източните Родопи (въз основа на данни от епиграфски паметници). – Сборник Перперек I. Перперек и прилежащият му микрорегион. Комплексно

изследване на хилядолетен мултирелигиозен център в Източните Родопи. 10 години НБУ. Съставител Валерия Фол. НБУ, София, 2001. Стр 60 – 79. [K. Venedikova. Doğu Rodoplar'da Kırçali Çiflik (Çiftlik) Köyünde İslam (Epigrafi Anıtlarının Verilerine Göre). – Perperek I. Sofya 2001.] ISBN 954-535-243-4.

Венедикова 2006: Катерина Венедикова. Строителен надпис над вратата на тюрбето в с. Текето, Хасковско. - Известия на Регионалния исторически музей Хасково. Т. III. Ред. К. Лещаков. 2006. 86-93. (Гомът се посвещава на 80-годишнината на РИМ – Хасково.) (In Bulgarian. With summary in English. С резюме на англ. език: Katerina Venedikova. A building inscription above the gate of Moslem (Mussulman) tomb (türbe) in the village of Teketo, Khaskovo district. – Bulletin of the Regional Museum of History Khaskovo. Volume 3. Edited by K. Leshtakov. 2006. P. 86 -93.) ISSN 1312-1402.

Венедикова 2006а: К. Венедикова. Османотурски надписи от град Казанлък. – В: Краеведски четения. Свитък II. Съст. Р. Инджиева. Ред. д-р Косьо Зарев, Р. Инджиева. РИМ „Искра”- Казанлък. Издателство „Ирита”. Казанлък, 2006. (In Bulgarian), с.55-67. [K. Venedikova. Ottoman Turkish Inscriptions from Kazanlık. – Outskirts (Suburbs) Readings (Lecturings). Roll 2. Kazanlık 2006. P. 55-67.] ISBN-10: 954-9993-61-62, ISBN-13:978-954-9993-61-5.

Венедикова 2009: К. Венедикова. Байракът с надписи от момчилградското село Постник – Теке. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 5 (2009). София, 377-410, табла XLI, XLII, XLIII, XLIV. The Banner with inscriptions from Postnik, Momchilgrad region. - Numismatica, Sphragistica and Epigraphica. 5 (2009). Sofia. P. 253-277, tables XLI, XLII, XLIII, XLIV. Studia in honorem professoris İvan Jordanov. (In Bulgarian. With summary in English.)

Венедикова 2010: Катерина Венедикова. Надписи на алианското население в района на град Кърджали. София, 2010. Издателска къща „Огледало”. (С резюмета на турски език/ with summary in Turkish: Kırçali Bölgesinde Alevi Ahalinin Yazıtları, и на английски език / and summary in English: Inscriptions of Alawi population in the vicinity of Kurdzhali.) ISBN 978-954-8041-52-2.

Венедикова 2010а: Катерина Венедикова. Няколко надписа от град Казанлък. – В: От регионалното към националното. Юбилеен сборник в чест на ст. н. с. д-р Христо Харитонов. I част. Доклади и научни съобщения от III национална научна конференция „От регионалното към

националното – нумизматика, сфрагистика, епиграфика и музейно дело” на Исторически музей – Полски Тръмбеш, посветена на 65-годишнината на ст. н. с. д-р Христо Харитонов, 6-7 IX 2009. Велико Търново. Издателство Абагар. 2010 г. 306-337. ISBN 978-954-427-875-5. [K. Venedikova. Kazanlık Şehrinde Birkaç Kitabe.]

Венедикова 2017: Катерина Венедикова. За живота на един светец и един интересен надгробен паметник от 1478/1479 г. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 13. София, 2017. Стр. 317-361, табла LX-LXIV. (Стр. 360-361, рез. на англ. ез. With summary in English: “On the life of a saint and an intriguing tomb stone from 1478/1479”). ISSN 1312-5532.

Венедикова 2017а: Катерина Венедикова. Епиграфски паметници от османско време. Издателска къща „Огледало”. София, 2017. 334 стр. С резюмета на български език, With summary in Bulgarian, на английски език / in English: “Monuments and inscriptions from the Ottoman age” и на турски език / and summary in Turkish: „Osmanlılar Zamanından Abideler ve Yazıtlar”. ISBN 978-619-7261-27-1. (С данни за автора на книгата, списък на илюстрациите и съдържание на български, английски и турски език. Kitabın yazarına ait bilgiler, Fotoğrafların listesi ve İçindekiler Bulgarca, İngilizce ve Türkçedir.) *Монографията се издава с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания” при Министерството на образованието, младежта и науката.*

Венедикова 2019: Катерина Венедикова. За едно свято място в Родопите. – Трета национална научна конференция „Родопска планина – земя на богове, хора и храмове”. Сборник с доклади. Велинград, 12-13 октомври 2016 г. София, 2019, стр. 307-317. ISBN 978-954-92299-7-4 [K. Venedikova. Rodop Dağlarında Bir Kutsal Yer.]

Венедикова 2019а: Катерина Венедикова. Изображение на ръка в епиграфските паметници. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 15. БАН. НАИМ. София, 2019. 165-183. Табла XX, XXI, XXII. (With summary in English: Images of a hand on the epigraphic monuments, p. 182-183. Tab. XX, XXI, XXII.) – Numismatics, sigillography and epigraphy 15. Bulgarian Academy of sciences (BAS). National Institute of archaeology with museum. Sofia, 2019. 165-183. ISSN 1312-5532 (print); ISSN 2603-3275 (online)

Венедикова 2019б: Катерина Венедикова. Епиграфските паметници за ислямизацията на Кърджалийско и Източните Родопи. - В сборника „Кърджали на историческата карта”. (Балкански форум за мир – Кърджали.)

Георги Кулов, съставител. Редактор Тончо Стоянов. Издателство ЕКС-ПРЕС. Габрово, 2019. С. 94-115. [К.Venedikova. Kırcalı Bölgesinde ve Doğu Rodoplar'da İslamlaşmaya Ait Epigrafi Anıtları. – Tarihi Harita'da Kırcalı.] ISBN 978-954-490-653-5

Миков 1999: Л. Миков. Мюсюлманската гробница в с. Богомил, Харманлийско. История и легенди. – Български фолклор. Кн. 1-2. София, 1999. 113-121.

ПБР 2009: Персийско-български речник. София, 2009. [Farsça-Bulgarca Sözlük. Sofya, 2009]

Позднеев 2005: П. Позднеев. Дервиши в мусульманском мире. [P. Pozdneev. Islam Dünyasında Dervişler.] - В: Шииты, сунниты, дервиши. Вечные тайны ислама. Москва, 2005, 170-412.

ПРС I 1983: Персидско-русский словарь. Т. I. Москва, 1983. [Farsça-Rusça Sözlük. Cilt I. Moskova 1983.]

ПРС II 1983: Персидско-русский словарь. Т. II. Москва, 1983. [Farsça-Rusça Sözlük. Cilt II. Moskova 1983.]

ABKDS 2015: Alevilikte Bektaşilikte Kavramlar – Deyimler – Sözlük. Derleyen Veysel Bayram. Editörler Menent Şukrieva, Rüstem Aziz. Avangard prim. Ruse, 2015.

Balkanlı, 1986: Ali Kemal Balkanlı. *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*. İlhan Kitabevi. Ankara, 1986. 336 стр.

Gergova, Venedikova 2020: Diana Gergova, Katerina Venedikova. Demir Baba Tekkesi. Bulgar Kudüs'ü. Kılavuz. "Zahariy Stoyanov" Yayınevi. Sofya 2020. 216 sayfa. Bulgarca ve Türkçe. Multiprint Ltd Şti. Basımevi. Диана Гергова, Катерина Венедикова. Демир Баба теке. Българският Ерусалим. Водач. Издателство „Захарий Стоянов“. София 2020. 216 стр. С успореден текст на български и турски език. Печат „Мултипринт ЕООД“. ISBN 978-954-09-1421-3

Коса 2002: Şevki Koca. Odman Baba Vilâyetnamesi. Vilâyetname-i Şâhî. Gö'çek Abdal. Bektaşî Kültür Derneği. Haziran 2002.

Koltaş 2017: Nurullah Koltaş. The Bektaşî order in Bulgaria – a XVI century. Dokument on Elmalı (Elmalu) Baba dargah. Bulgaristan'da Bektaşîlik – Elmalı

Baba Dergahı'na ait 16. Yy. tarihli bir vesikanın neşri.- Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. Bahar 2017, sayı 81, s. 9-26.

Kumbaracılar I, II: İzzet Kumbaracılar. Serpuşlar. I. Metin, 1-48; II. Resimler. Belgesel fotoğraflar. 1-36. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını. (б. г. м. и.)

OBV 2007: Otman Baba Velayetnamesi. (Tenkitli Metin.) Filiz Kılıç, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül. Ankara, 2007.

Parlatır 2012: İsmail Parlatır. Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara, 2012.

Redhouse 1968: Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük. İstanbul, 1968.

Sâmi 1998: Ş. Sâmi. Kâmûs-ı Türkî. İstanbul, 1998.

Venedikova 2005: Katerina Venedikova. Kültür, Öğretim ve Öğrenimle İlgili Kitabeler. – Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu. 11-13 Mayıs 2005. Eskişehir – Türkiye. Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Eskişehir Odunpazarı Belediyesi. Baskı İstanbul 2005. S. 275-282. (In Turkish.) [Надписи, свързани с културата, обучението и образованието. - Международен симпозиум за турско – българските връзки през Османския и Републиканския период, 11-13 май 2005. Ескишехир – Турция. Стр. 275-282. Inscriptions, pertain to (belong to) the Culture, the Training and the Education. – Proceedings of the International Symposium, Dedicated to the Bulgarian-Turkish connections (contacts, bounds, interrelations) during the Ottoman and Republican Period, Held in Eskişehir – Turkey in May the 11-th –13-th 2005. P. 275-282. (In Turkish.)] ISBN 975- 6881-04-6.

Venedikova 2010: K. Venedikova. Elmalı Baba Tekkesinde Yazıtlar. The Inscriptions in Elmalı Baba Tekke. – Hacı Bektaş Veli'nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi ve Etkileri. – Gazi Üniversitesi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları. Araştırma Dizisi - 12. III Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu. (30-31 Ekim 2009, Üsküp / Скопје). Ankara (2010), s. 105-116. In Turkish, with abstract in English. The inscriptions of Elmalı Baba Tekke. P. 105.

Venedikova 2911: K. Venedikova. Edirne'nin Erken Tarihine ait Kaynaklar. – Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı. (4-6 Mayıs 2011,

Edirne.) Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Edirne 2012, S. 25-42. (In Turkish.) ISBN 978-975-374-154-5.

Venedikova 2015: K. Venedikova. Baştino (Hasan Babalar) Köyü ve Yöresiyle İlgili Kaynaklar. - In: Balkanlar'da Alevilik Bektaşilik. Editör Dr. Mehmet Ersal. Çorlu Belediye Yayınları. Nisan 2015, 62-85. Baskı ve Cilt Altan Basım Ltd. İstanbul. ISBN 978-605-65604-0-8.

